

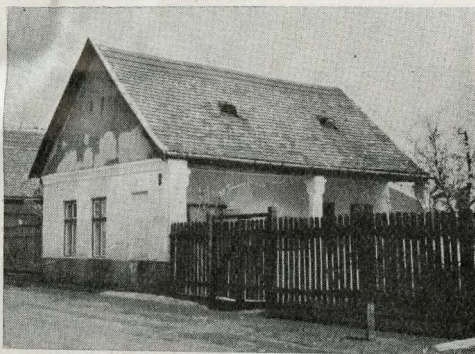
1. Rákoscscaba (XVII. ker.) Rákoscscaba u. 11. (lebontva). Fotó: Borsos Marietta

BUDAPEST NÉPI ÉPÍTÉSZETI EMLÉKEI

Fővárosunk rohamos fejlődése során — a többi világvároshoz hasonlóan — a környékén levő kisebb-nagyobb települések egyre erősebb vonzásába kerültek. Az 1950-es közigazgatási rendezés tulajdonképpen csak a ténylegesen meglevő állapotot vette figyelembe Nagybudapest létrehozásával. A fejlődés azonban az egyes peremvárosokban és községekben nem volt egyenletes, így a mai napig is többé-kevésbé falusias képet mutató települések kerültek a főváros területére.

(A cikk megírásánál saját kutatásaimon kívül — amit részben az ELTE Néprajzi Intézetének megbízásából, dr. Vargha László, műegytemi docens irányításával végeztem — felhasználtam Dr. Gönyey Sándor, a nemrég elhunyt kiváló etnográfus kézíratos anyagát és Sinkovicsné Kalina Julianna „Rákoskeresztúr” c. művét (Tanulmányok Budapest Néprajzából I. Bp. 1958). A történeti adatok terén Galgóczy és Borovszky megyei monográfiáira támaszkodtam.)

1950-ben 23 várost és községet csatoltak a fővároshoz. Ezek közül 13 (Budatétény, Csillaghegy, Kispeszt, Mátyásföld, Pesterzsébet, Pestimre, Pestlőrinc, Pestújhely, Rákoshegy, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom és Újpest) a múlt században alakult, vagy annak előtte jelentéktelen pusztá volt, így létét a főváros közelségének köszönhette. Természetes, hogy témánk szempontjából csak az a tíz település jöhet szóba, amely régebbi, legalább XVIII. századi eredetű: Békásmegyér, Budafok, Cinkota, Csepel, Nagytétény, Pesthidegkút, Rákoscscaba, Rákoskeresztúr, Rákospalota és Soroksár. Ezek közül is kiesik Csepel és Budafok, ahol az ipari és városi fejlődés a paraszti életformát már régebben teljesen kiszorította. Hasonló jelenséggel, találkozunk Soroksáron és Nagytétényben is.

2. Rákospalota (XV. ker.) Zrínyi u. 16.

domborzati különbség, amely ugyan szintén a peremvidék kereskedelmi forgalmát növelte, viszont a gazdálkodás módjában lényeges különbséget okozott. A pesti oldal községeiben túlnyomórészt állattenyésztés és a főváros növekedésével párhuzamosan egyre intenzívebbé váló földművelés folyt, a budakörnyéki hegyoldalakon a szőlő- és gyümölcstermelés vált jellegzetessé. A domborzati viszonyok az építőanyagban is különbséget jelentettek. A budai oldalon helyben találták a jól megmunkálható követ, míg Pest környékén az agyaggal, sárral is be kellett érni. Mégis legfontosabbak az etnikai különbségek. A török hódoltság idején a vidék lakossága csaknem teljesen elpusztult, vagy elmenekült. Rákospalotán maradt csak meg a magyar őslakosság töredéke, máshová csak a XVIII. század folyamán költöztek be az új telepések, a pesti oldalon túlnyomórészt magyarok és szlovákok, kismérszben németek, Budán csaknem ki-

Ma már a budai oldalon csak Békásmegyeren és Pesthidegkúton, a pesti oldalon Cinkotán, Rákoscsabán, Rákoskeresztúron és Rákospalotán találunk jelentősebb népi építészeti emléket. Azt sem várhatjuk, hogy az említett egykori községek népi építészete hasonló karakterű. Nem elhanyagolhatóak már a távolságok sem (pl. Békásmegyer és Rákoscsaba között légvonalban 22 km, úton kb. 32 km a távolság, Nagytétény Cinkotától légvonalban 24, úton kb. 29 km-re esik), de sokkal lényegesebbek a földrajzi és etnikai különbségek. A területet kettészelő Duna elválasztó szerepe nem nagy, sőt az ősi múltú pesti átkelőhely (Budapest kialakulásának is egyik fontos tényezője) következtében szinte jobban összekapcsolja a jobb- és balpart közeli településeit. Jelentősebb a

3. Rákoscsaba (XVII. ker.) Bábólna u. 13.

4. Rákoscsuba (XVII. ker.) Bábolna u. 6.

zárólag németek. Rákospalotára is települtek a török idők után németek és szlovákok, a XI. századtól ismert Cinkota 1709-ben népesült be újra szlovákokkal, Rákoscsubára csak 1720 körül jöttek magyar és kisebb számban német telepesek. Rákoskeresztúrra ugyanebben az időben telepítették a szlovák és kisebb számú német lakosságot — ez utóbbiak azonban lassan elszlovákosodtak. A budai oldalon Békásmegyer még a török hódoltság első századában is virágzó község, de a XVII. század második felében teljesen elpusztult. A német telepesek a XVIII. század közepén érkeztek. Pesthidegkút is hasonló sorsra jutott, de valamivel előbb, a XVIII. század harmincas éveiben éledt újra. Itt is németek telepedtek le.

A népi építészeti emlékek vizsgálatánál figyelembe kell vennünk azt is, hogy fővárosunk két nagy tájegység, az Alföld és a Dunántúl találkozásánál fekszik. A pesti oldal így — a közeli dombvidék magyar- és szlováklakta községeivel együtt — az alföldi középmagyar háztípus területéhez csatlakozik.

Az egyetlen folyamatosan lakott település, *Rákospalota* sajnos már a múlt század végén a főváros erőteljes vonzásába került, így a régebbi időre utaló emlékek korán elpusztultak. Amit ma találhatunk, legfeljebb a századforduló korának népies ihletésű kőművesmunkája, amely az akkor még földművelést folytató lakosság igényeihez alkalmazkodott. (2. kép.)

Több emlék maradt *Cinkotán*, ahol elsősorban a Georgina (volt Petőfi) u. 55. sz. vertfalu, faoszlopos tornácú, szelemenés tetőszerkezetű, zsufedeles épület érdemel említést. A hagyomány szerint Petőfi is megszállt itt. A házat azóta minden bizonnyal jelentősen átalakították, ma a múlt század végének jellegzetes típusát mutatja.

Különösen érdekes az első szobában álló zöld szemeskályha, amely ezen a vidéken is elterjedt lehetett. Legalábbis erre enged következtetni, hogy máshol, pl. Rákoskeresztúron is emlékeznek ilyen tüzelőberendezésre.

Rákoscsuba őrizte meg — a szomszédos Keresztúrral együtt — legjobban a népi építkezési emlékeit. Szánthó Géza 1912-ben megjelent monográfiája szerint a Petőfi (ma Bábolna) utcában a házak „majdnem mind nagyon régi keletű épületek vertfalból, zsufedéllel”, az utca lakói „békés érzelmű földművesek”. A Rákos (ma Rákos-

5. Rákoskeresztúr (XVII. ker.) Férihegyi u. 14.

csaba) utcában is sok „egyszerű, kopottas” épület áll. Ez utóbbiak ma már kivétel nélkül elpusztultak, csak a 11. sz. ház ágasfáit sikerült megtalálni. Gönyey még részletesen tanulmányozhatta ezt a tipikus épületet. (1. kép). A XIX. században az egész faluban és környékén ehhez hasonlóak épültek. A falat két deszka közé döngölték — ez a még ma is alkalmazott vert fal — a nyílásokat utólag vágták be. A fal 50–60 cm vastag volt. A két végfal előtt és a pitvarban álló tölgyfa ágakok hordták a fenyőfa szelemeneket, amelyekre a horogfának nevezett szarugerendák kerültek. A nád- vagy zsufedést a szarufákra fekvő karókra hajlékony vesszőkkel fűzték rá. A konyha fölé szabad kémény borult, alatta szabad tűzhely, a szobában búbos kemence állt. Ilyenek voltak a régi jobbágyházak, ahol a viszonylag nagy szobákban több család is élt házközösségben. A Rákoscsaba u. 11. sz. épület azonban a hagyomány szerint régen csárda volt.

Az utolsó, igen rossz állapotban megmaradt ágasfás ház a Bábolna (régén Petőfi) utca 13. sz. (3. kép), ahol az ágas földbe ázott része már teljesen elkorhadt, ezért befelé dől, de a padláson jól látható a jellegzetes szerkezeti megoldás.

A környék tölgyerdőinek pusztulása az ágasfás építkezés végét is jelentette. Az átellenben levő, Bábolna utca 8. sz. ház (4. kép) már nem ágasfás szerkezetű, de egyébként jellemző a régi háztípusra, vert fallal, zsuptetővel, ma már lepadlósolt szabadkéménnyel. A szobában régen búbos kemence volt, a konyhában szabad tűzhelyen, bográcsban főztek.

Hasonló épületeket találunk a szomszédos *Rákoskeresztúron* is (5. kép), a régebbi, ágasfás szerkezetű lakóházak itt már mind elpusztultak. Az itteni szlovákság nemzeti sajátosságai csak egyes részletképzésekben, így pl. a szabadkéményes konyhák élénk színezésében jelentkeztek, az épületek szerkezetét, alaprajzi elrendezését a magyarlakta Csabával azonos építőanyag, gazdasági helyzet, mesterségbeli tudás határozta meg. Ez vonatkozik a múlt században elszlovákosodott, kisebb lélekszámú német lakosságra is.

A budai oldal németajkú községei — Békásmegyer és Pesthidegkút — ezzel szemben a Buda környéki újratelepített falvakkal együtt zárt etnikai egységet alkottak, ahol a Nyugat-Európából hozott gazdálkodási mód, a kedvezőbb körülmények és nem utolsósorban a Habsburg monarchia hivatalos támogatása már a XVIII. századi betelepülés idején is fejlettebb építkezést tett lehetővé. A helyi kőanyagból, szakképzett, helybeli

6. Békásmegyer (III. ker.) Kőbánya u. 27.

7. Békásmegyer (III. ker.) Kőbánya u. 27.
présház

kismesterek közreműködésével az önálló gazdálkodók már a múlt században a történeti stílusok távoli hatását mutató, figyelemreméltó épületeket emeltek.

Békásmegyeren a Kőbánya u. 27. sz. 1893-ban épült ház utcai homlokzata copf jellegű (6. kép). Az udvarán álló présház (7. kép) a gazdasági épületek szép példája. A Templom u. 38. sz. ház udvari homlokzata a kőből faragott nyíláskeretézésekkel, a piros és zöld színűre festett szép faajtóval a késői barokk stílus múlt századi utánérzése. Az udvar képe egyébként jól mutatja a német településekre jellemző soros elrendezést is, az épület végében álló présházzal, istállókkal és egyéb gazdasági helyiségekkel. (8. kép).

Hasonló kép fogad *Pesthidegkúton* is. A Gazda u. 21/a sz. lakóház 1898-ban épült, homlokzata romantikus és eklektikus stílusjegyeket mutat (9. kép). A Hidegkúti út 213. sz. alatt egy valószínűleg 1831-ből származó prés a filoxéra pusztítása előtt virágzó szőlőtermelés emlékét őrzi. A kőfaragómunka szép példája a Hidegkúti út és Dimitrov út találkozásánál álló képoszlop.

*

A fővároshoz csatolt egykori falvak népi építészete érthető módon az országos átlagnál is gyorsabban pusztul. Valószínűleg sokak számára még így is a felfedezés erejével hat, mennyi emlékünknél maradt Budapest területén. Nem különleges jelentőségű épületek ezek sem építészeti, sem néprajzi szempontból, természetesnek kell tartanunk, hogy egy letűnt életforma tárgyi emlékei átadják helyüket a nagyvárosi fejlődésnek. Legfeljebb egy-két, történelmi, vagy más szempontból is jelentős épület (pl. a Cinkota, Georgina u. 55. sz.) fenntartásáról lehetne szó, de sok olyan emléket talál a nyitott szemmel járó érdeklődő, amely megérdemli, hogy legalább fényképek, felmérések, néprajzi adatgyűjtések formájában maradjon fenn az utókor számára.

Gilyén Nándor

8. Békásmegyer (III. ker.) Templom u. 38.

9. Pesthidegkút (II. ker.) Gazda u. 21/a

